

УДК 329.73ОУН(477)"1920/1950":94-054.72(045)(092)
DOI: 10.33402/nd.2023-11-131-143

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>
e-mail: vfutala@ukr.net*

УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ 1920–1950-х РОКІВ У ПРАЦЯХ ПЕТРА МІРЧУКА ТА ЗИНОВІЯ КНИША: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Зіставлено погляди відомих представників української діаспори Петра Мірчука та Зиновія Книша на важливі проблеми українського визвольного руху 1920–1950-х років під керівництвом ОУН. Наголошено, що великий вплив на формування світоглядних позицій дослідників мала їхня партійна належність – першого до бандерівської, а другого до мельниківської частин ОУН. Зазначено, що обидва автори виявили однотайність в оцінках процесу зародження націоналістичного руху на Батьківщині та за кордоном, об'єднаних тенденцій серед молодіжних національно-патріотичних середовищ, ідеологічних засад і програмних положень ОУН тощо. Розбіжності виявлено в їхніх поглядах щодо внутрішньоорганізаційного розвитку націоналістичної організації, окремих гучних антипольських акцій ОУН, відносин націоналістичного підпілля із закордонним керівництвом ОУН, причин і наслідків розколу організації 1940 р. тощо.

Констатовано, що кожен із дослідників зробив вагомий внесок у вивчення проблеми, зокрема «Нарис історії ОУН» П. Мірчука і сьогодні залишається найґрунтовнішою працею про функціонування націоналістичної організації у довоєнний період. Наголошено, що не втратили значення його історичні розвідки, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича, а накреслені контури вивчення історії УПА залишаються цінними для дослідників.

Стверджено, що з усіх праць З. Книша вартісними для української історичної науки є присвячені процесу становлення та діяльності УВО. Зауважено, що не випадково редакційна колегія «Енциклопедії українознавства» звернулася до нього із пропозицією написати до 9-го тому статтю про УВО. Констатовано, що повна історія УВО на сьогодні відсутня, тому в майбутньому історикам необхідно максимально використовувати фактологічний матеріал, який міститься у працях З. Книша. Зазначено, що всебічного вивчення потребують також біографії С. Бандери та Р. Шухевича.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічне джерело, український визвольний рух, УВО, ОУН, УПА, Петро Мірчук, Зиновій Книш.

Петро Мірчук і Зиновій Книш за освітою не були істориками, проте зробили вагомий внесок у вивчення українського визвольного руху 1920–1950-х років. Обидва здобули добру середню (гімназійну) освіту, згодом навчалися на юридичному факультеті Львівського університету, брали активну участь в українському підпільно-революційному русі міжвоєнної доби, мали здібності до науково-пошукової роботи і талант аналітика й публіциста, а в повоєнні десятиліття в еміграції стали непримиреними опонентами. Петро Мірчук народився 1913 р., а Зиновій Книш – 7-ма роками раніше, однак обидва померли 1999 р. Перший із них став основоположником бандерівського, а другий – мельниківського напрямку української історіографії Організації українських націоналістів (ОУН). Відгомін тривалої і гострої полеміки між ними після 1991 р. сягнув меж материкової України. З огляду на безпосередній вплив діаспорного нарративу на формування сучасного бачення українського визвольного руху, актуальним є історіографічний аналіз здобутків представників української зарубіжної інтелектуальної еліти.

Творчість Петра Мірчука частково відображена у спеціальній статті Миколи Посівнича (Посівнич, 2013), а Зиновія Книша – у розвідках Василя Вериги (Верига, 1996) та Юрія Черченка (Черченко, 2013; Черченко, 2014). Крім того, треба мати на увазі, що як у недалекому минулому, так і тепер спектр поглядів П. Мірчука та З. Книша на ідеологію і практику українського радикального націоналізму в усіх (тобто тих, хто цікавиться цією проблематикою) на устах. Проте є потреба у ґрунтовному порівняльному аналізі праць авторитетних діаспорних авторів і, головне, у демонстрації особистого внеску кожного з них у вивчення українського визвольного руху 20–50-х років ХХ ст., що і є метою цього дослідження.

Цій темі П. Мірчук присвятив щонайменше 10 праць різного жанру, найповажнішою з яких вважаю «Нарис історії Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1968). У незалежній Україні вона набула великої популярності, тому співробітники Центру досліджень визвольного руху Олександр Дарованець, Володимир Мороз, Володимир Муравський та Микола Посівнич 2007 р. перевидали її, але зі значними доповненнями: примітками, вибраною бібліографією, біографічними довідками і статтями. «Нарис історії ОУН» П. Мірчук запланував як двотомне видання: перший том описує історію українського націоналізму між двома світовими війнами, а другий хронологічно мав би охопити роки Другої світової війни і післявоєнний період. Перед автором стояли численні труднощі: брак архівних документів та матеріалів усної історії, проблема розконспірування руху українських націоналістів, необхідність ретельної верифікації історичних фактів тощо. А втім із допомогою редакційної колегії (передовсім одного з чільних діячів ОУН – Степана Ленкавського), друзів, знайомих і небайдужих людей Петро Мірчук реалізував свій творчий задум. Із цього приводу він висловився так: «Виконуючи вимогу української науки та державницької традиції зберегти в писаній формі якнайбільше даних про одну з найсвітліших сторінок боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, що її становить революційна боротьба Організації Українських Націоналістів, та виконуючи свій моральний обов'язок передати пам'ять про героїв національної революції майбутнім поколінням, щоб на їхньому світлому прикладі виховувались нові кадри незламних борців, ми рішилися, не лякаючись всіх труднощів, опрацювати й передати до рук українського читача оцей перший нарис історії ОУН» (Мірчук, 1968, с. 9).

Написання другого тому праці затягнулося з уже відомих причин, але намір автора все ж таки реалізовано, щоправда, у своєрідному тематично-концептуальному аспекті – висвітлено минуле ОУН крізь призму міжфракційної боротьби в організації.

У 1985–1987 рр. вийшла двотомна узагальнювальна праця П. Мірчука під промовистою назвою – «Революційний змаг за УССД. (Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”?)». У першому томі представлено історію зародження руху українських націоналістів, політичні та внутрішньопартійні перипетії від 1929 р. до розколу в 1940 р., діяльність націоналістів у перші роки Другої світової війни (до закінчення ситуативного союзу між гітлерівцями й бандерівцями і початку підготовки останніх до відкриття антинімецького фронту). Також подані біографії провідних діячів ОУН. Другий том описує боротьбу українських самостійницьких сил проти нацистських і більшовицьких окупантів, функціонування ОУН після Другої світової війни, невдалу спробу політичної консолідації, вбивство Степана Бандери, подальший розкол ОУН та її існування за кордоном.

Петро Мірчук з'ясував, що процес зародження ОУН був тривалим, позначеним певними віхами історії націоналістичного руху. Перша і найпримітніша з них, на його думку, – створення наприкінці липня 1920 р. Української військової організації (УВО), яка діяла як бойова позапартійна структура, «як революційно-збройний рух спротиву проти окупантів українських земель – в обороні самостійності соборної української держави, – без чітко визначеного власного ідеологічно-пропагандивного обличчя» (Мірчук, 1968, с. 41). Лише з подоланням радянофільських настроїв і перебранням влади в УВО Євгена Коновальця зроблено спробу прищепити їй націоналістичну ідеологію (Мірчук, 1968, с. 41).

В епіцентрі дослідницької уваги опинилися розвиток ідеології українського націоналізму, розгортання націоналістичного руху на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) та еміграції у 20-х роках ХХ ст. На думку автора, першим і найвизначнішим ідеологом українського націоналізму після Першої світової війни став Дмитро Донцов, який виклав свої ідеї у праці «Націоналізм» та на шпальтах «Літературно-наукового вісника», редактором якого він був (Мірчук, 1968, с. 47–50). Націоналістичними за духом були студентські організації у краї: Група української державницької молоді, Організація вищих класів українських гімназій і Союз української націоналістичної молоді. Автор також розглянув процес зародження та діяльності українських націоналістичних організацій за кордоном: Групи української національної молоді, Легії українських націоналістів і Союзу організацій українських націоналістів (Мірчук, 1968, с. 54–67). Основним завданням останньої було скликати конференцію, щоб остаточно сформувати націоналістичну ідеологію та створити нову українську націоналістичну організацію, «яка об'єднала б усі співзвучні націоналістичні елементи як за кордоном, так і в Краю на базі одної організаційної схеми» (Мірчук, 1968, с. 72). Аналізуючи роботу I (Установчого) Конгресу українських націоналістів (28.01–3.02.1929) і прийнятих на ньому рішень, дослідник слушно зауважив: «ОУН з'явилась на політичному овиді не нежданно, ні не виникла вона штучно. Вона зародилась у процесі боротьби найкращих українських патріотів за права української нації, в боротьбі проти ворожої окупації і проти ворожих українській національній справі політичних сил, як наслідок багаторічного шукання найкращих організаційних форм для української революційно-визвольної боротьби» (Мірчук, 1968, с. 101).

Досліджуючи ідейні та програмні засади руху українських націоналістів, П. Мірчук сформулював власну чітку позицію із приводу ворожих закидів про нібито ідеологічну подібність між ОУН та італійським фашизмом. Автор визнав, що серед українських націоналістів італійський фашизм як антикомуністичний рух викликав симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний – зацікавлення. Проте вони вважали його «витвором чужого духа, непридатним для прищеплювання на український ґрунт» (Мірчук, 1968, с. 113). За П. Мірчуком, ідеологія українського націоналізму була «оперта винятково на «тисячолітній державницькій традиції українського народу» й ОУН виникла на основі організацій, які існували тоді, коли фашизм «був лише в пеленках і ніхто з українців ним не цікавився» (Мірчук, 1968, с. 114). Той самий аргумент щодо «права першості» він висунув щодо німецького націонал-соціалізму: ОУН утворилася до приходу нацистів до влади, а отже, не могла наслідувати їх ані ідеологічно, ані програмно (Мірчук, 1968, с. 114).

Історик досяг певних успіхів у вивченні організаційної структури ОУН. Проте невирішеним і дотепер залишається питання про поіменний керівний склад КЕ (крайової езекутиви) ОУН від 1929 р. до 1939 р. Дослідник звернув найбільшу увагу на підпільно-революційну діяльність ОУН. Зібравши великий фактологічний матеріал і, що дуже важливо, здійснивши «розконспірацію» руху українських націоналістів (Мірчук, 1968, с. 117–153, 231–480), автор показав різні форми збройного чину націоналістичної організації в контексті концепції перманентної революції, важливою ланкою якої була бойова робота; наголосив на зміні тактики ОУН від початку 1933 р.: «екси» були припинені і вся активність спрямована на індивідуальний терор проти представників польської адміністрації та їхніх прислужників, а також проти пропагандистів «радянськості». Однак через ідейні розбіжності в націоналістичному середовищі української діаспори не всі наведені факти і сформульовані оціночні судження схвалили його опоненти.

Героїчною сторінкою в історії ОУН під проводом С. Бандери стало проголошення Акта відновлення Української держави у Львові 30 червня 1941 р. Цьому питанню П. Мірчук присвятив увагу у другому томі «Революційного змагу за УССД» (Мірчук, 1987, с. 200–207) та окрему працю, яка вийшла друком ще на початку 1950-х років. Роздумуючи над значенням цієї події, дослідник зазначив, що Актом 30 червня 1941 р. український народ заманіфестував перед усім світом, що «він бажає сам керувати своїм життям і що він готов боронити своє право на вільне життя у своїй власній, самостійній державі перед імперіалістичними зазіханнями кожного ворога і за кожних умов» (Мірчук, 1953а, с. 52).

У 1953 р. вийшла монографія П. Мірчука про Українську повстанську армію (УПА). Оригінальною є архітектоніка дослідження. Автор розглянув передумови створення військової структури: масовий терор нацистів проти мирного населення, розстріли активістів ОУН, масові вивезення українців на примусові роботи в Німеччину тощо. Вирішальною подією, яка остаточно позбавила націоналістів будь-яких ілюзій і підштовхнула до збройного спротиву окупантам, стала реакція нацистської Німеччини на проголошений 30 червня 1941 р. Акт відновлення Української держави (Мірчук, 1953b, с. 24).

Наступний важливий елемент праці П. Мірчука – висвітлення процесу зародження УПА. Доведено, що перші її відділи створено на Волині та Поліссі для оборони місцевих мешканців від німецького терору і захисту від радянських партизанів, які

діяли в цьому регіоні від зими 1942–1943 рр. і своїми акціями провокували каральні заходи гітлерівців проти цивільного населення (Мірчук, 1953b, с. 30–33). У полі зору дослідника перебували структура, чисельність і завдання УПА. До останніх відніс, окрім бойових дій із метою захисту населення та ідейно-політичної пропаганди, організацію господарського й культурного життя краю, ліквідацію німецького і створення українського адміністративного апарату, перехоплення робітничих транспортів, організацію медичної опіки та санітарної допомоги, налагодження шкільництва тощо (Мірчук, 1953b, с. 42–56). Більша частина праці П. Мірчука присвячена бойовій діяльності УПА (наведено реєстри збройних акцій, імена загиблих повстанців, показано тактичні прийоми УПА, а також форми і методи боротьби комуністичного режиму проти українського підпілля, описано рейди у країни Європи, схарактеризовано нові форми збройної боротьби від 1947 р., військове спорядження і матеріально-технічне забезпечення, подано короткі дані про командирів УПА тощо).

Історія українського визвольного руху 1920–1950-х років частково відображена у просопографічних дослідженнях П. Мірчука. Він – автор першої спеціальної праці, що вийшла до 20-х роковин пам'яті Є. Коновальця (Мірчук, 1958). Невелика за обсягом книжка відзначається багатством фактологічного матеріалу, який згодом ліг в основу великих робіт історика про діяльність ОУН, а також глибокими узагальненнями. Петро Мірчук написав перший нарис про життєвий шлях і політичну діяльність Степана Бандери (Мірчук, 1961). За основу взята автобіографія Провідника ОУН, написана у квітні 1959 р. і призначена для американського генерального консульства в Мюнхені з метою одержання візи для поїздки до США. Дослідник також найповніше представив образ Романа Шухевича. Його книга, опублікована 1970 р. (Мірчук, 1970), становить значний інтерес з огляду на: 1) значно ширшу, порівняно з наявними на тоді спеціальними працями, джерельну базу дослідження (крім мемуарної літератури та розповідей учасників боротьби, автор використав документи ОУН і УПА, значна частина яких видана з ініціативи Р. Шухевича); 2) багатство фактологічного матеріалу та спроби наукових узагальнень; 3) великий досвід дослідницької діяльності автора (в його науковому доробку вже були біографії Є. Коновальця і С. Бандери, а також праці з історії ОУН та УПА).

Тепер розгляньмо творчий доробок опонента П. Мірчука. За підрахунками поважного діяча української діаспори В. Вериги, з-під пера З. Книша появилася понад 60 монографій, збірників і брошур та велика кількість статей в українських журналах і часописах, головню з діяльності УВО–ОУН (Верига, 1996, с. 59). Звісно, тут треба обережно підходити до поняття «монографія», бо в сучасному розумінні – це наукове дослідження. З огляду на те, що основним історичним джерелом для З. Книша слугували спогади учасників та очевидців подій, то навіть найбільші за обсягом публікації книжкового формату автора не претендують на статус монографій за теперішніми вимогами до цього виду наукової роботи. Однак висловлене зауваження аж ніяк не спрямоване на те, щоби применшити його внесок у дослідження історії українського визвольного руху першої половини ХХ ст.

Зиновій Книш став першопрохідцем у вивченні історії УВО. Вже 1951 р. вийшла друком його книжка під пафосною назвою «Дух, що тіло рве до бою», присвячена постаті бойового референта УВО в 1924–1925 рр., а в 1926 р. і 1930 р. її крайового коменданта Юліана Головінського (Книш, 1951). Як показав автор, Ю. Головінський у лютому 1924 р. створив «Летючу бригаду» – спеціальний підрозділ УВО (близько 20 осіб)

для здобуття коштів через вчинення експропріаційних актів (ексів). Окрім нападів на банки, поштові транспорти і відділення, організовано замах на президента Польщі Станіслава Войцеховського (Stanisław Wojciechowski) й куратора Львівської шкільної округи Станіслава Собінського (Stanisław Sobiński). У 1930 р. Ю. Головінський був одним з організаторів саботажної акції українців, спрямованої проти державної політики колонізації окупованих українських земель. До речі, З. Книш, на відміну від П. Мірчука, не був прихильником саботажів. «Саботажна акція, – писав він, – була не тільки найбільшим безглуздом, сліпим відрухом маси, розбурханих групою безвідповідальних людей, була вона теж бунтом проти організаційної дисципліни, подиктованим жаждою молодих людей дістати бойове хрещення в революційній діяльності, оточитися ореолом революційної боротьби» (Книш, 1951, с. 149–150).

Тематичним продовженням праці «Дух, що тіло рве до бою» стала та, що побачила світ 1953 р. і являла собою певною мірою автобіографічний нарис (Книш, 1953). З неї довідуємося, що З. Книш у лютому 1930 р. брав участь у роботі I Конференції ОУН на ЗУЗ (проходила в підземеллях собору Святого Юра), на якій було створено КЕ ОУН; а в червні 1930 р. (Прага) – у роботі конференції ПУН (Проводу українських націоналістів) із представниками КЕ ОУН і КК (крайової команди) УВО, на якій обговорювали питання про розмежування завдань ОУН й УВО. Зі слів З. Книша, на Празькій конференції прийнято принципове рішення: «Українська Військова Організація буде свою діяльність щораз більше обмежувати. Всю політичну ділянку, пресу, пропаганду, організацію широких мас – перебирає Організація Українських Націоналістів. УВО стає її збройним рам'ям, але акцію веде в повній організаційній незалежності від ОУН, щоб її якнайдовше захоронити перед нелегальністю на всіх займанщинах, за винятком большевицької» (Книш, 1953, с. 120). Принагідно зауважу, що П. Мірчук не погодився з таким трактуванням ухвали форуму націоналістів. На його думку, резолюція Празької конференції УВО–ОУН передбачала повне злиття УВО з ОУН, але «будучи фактично тільки військово-бойовою референтурою, зберігає ще деякий час свою давню назву “УВО” для зовнішньо-пропагандистських цілей та для відтягання, як довго це вдасться, уваги ворожої поліції від цілей ОУН на її бойову референтуру» (Мірчук, 1968, с. 145).

Найбільше праць з історії УВО з'явилося у 1960-х роках. Так, у двох збірниках статей і матеріалів, що вийшли, очевидно, 1962 р. і 1963 р. (Книш, б. р.), міститься інформація Федора Яцури про вбивство Сидора Твердохліба, розповідь Теофіла Ольшанського про замах на Станіслава Войцеховського, спогади Теодора Семаковського та Павла Заблоцького про Краківський процес над членами УВО, обвинувачуваними у шпигунстві на користь Німеччини. Цінні і статті Осипа Навроцького про початки УВО у Львові й формування Євгена Коновальця як індивідуальності на тлі описуваних подій. Три праці загальним обсягом близько 1 100 сторінок охоплюють діяльність УВО від 1922 р. до 1929 р. (Книш, 1966; Книш, 1967; Книш, 1970а). У полі зору автора перебували такі питання, як організаційний стан підпільної організації у краї, перебрання на себе, крім бойової, ще й політичної роботи, реорганізація КК після арешту 1924 р. Андрія Мельника та побудова нової єрархії організації, її відносини з урядом ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки) та легальними партіями, розвідувальна діяльність і судовий процес над Ольгою Басараб та «басарабівцями», бойові акції УВО (зокрема напад у березні 1925 р. на головну пошту у Львові та процес «поштовців», або пограбування пошти на вул. Глибокій у Львові в липні 1928 р. і суд над його учасниками), збройний опір польській поліції у листопаді 1928 р. на

пл. Святого Юра під час святкування 10-ї річниці Листопадового чину, створення Комітету оборони Академічного дому тощо.

Зиновій Книш видав ще кілька праць, де засобом усної історії відтворено сторінки бойової діяльності УВО: напад на поштовий транспорт під Калушем та акція «Летючої бригади» під Богородчанами 1925 р., політичний виступ військовиків з елементами залякування влади (вчинення вибухів) проти Східних торгів у Львові 1929 р., напад на пошту у Трускавці 1931 р. тощо (Моклович, 1958; Книш, 1965; Книш, 1980).

Варто виокремити ще чотири праці З. Книша з літопису українського визвольного руху. В одній із них відтворено процес формування ідеології українського націоналізму, інтеграції та переорганізації націоналістичного руху (Книш, 1970b). На цей час наукова спільнота української діаспори мала можливість порівняти висновки П. Мірчука і З. Книша з цих питань. Хоча обидва переважно демонстрували єдність поглядів, проте були й суттєві розбіжності. Зокрема, З. Книш вказував на вирішальну роль УВО у процесі творення ОУН (Книш, 1970b, с. 37–42), а П. Мірчук уважав, що організаційним ядром новоствореної ОУН на ЗУЗ стала ідеологічна організація – Союз української націоналістичної молоді (Мірчук, 1968, с. 121). В іншій праці З. Книш описав напад бойовиків ОУН на пошту в Городку та детальний перебіг судового процесу, на якому українські адвокати гідно боролися проти сторони обвинувачення за життя молодих українських патріотів (Книш, 1973). У його двотомнику (Книш, 1986) (сукупно 1 200 сторінок тексту), що містить здебільш офіційну інформацію Польської телеграфної агенції та львівської газети «Діло», точно передано атмосферу судових засідань Варшавського і Львівського процесів ОУН, виступи суддів, прокурорів, адвокатів й обвинувачених. Водночас проглядається прохолодне ставлення автора до С. Бандери та його прихильників.

Окремого розгляду потребує праця З. Книша, присвячена т. зв. архіву Сеніка (Книш, 1992). Річ у тім, що захоплені чеською поліцією 1933 р. на празькій конспіративній квартирі члена ПУН Омеляна Сеніка-Грибівського і згодом передані польським силовикам документи ОУН фігурували аргументом на Варшавському судовому процесі. На думку П. Мірчука, в «архіві Сеніка» були документи, що стосувалися дуже важливих організаційних справ: склад керівних органів ОУН, список усіх її експозитур за кордоном, повідомлення про фінансові справи ПУН, протоколи засідань Проводу, звіти КЕ ОУН тощо. На переконання автора, близько 2 500 таємних документів УВО й ОУН (418 оригіналів і 2 055 копій) передав до рук польської поліції хтось із співробітників ПУН (Мірчук, 1968, с. 378–382). Протилежного погляду на це питання дотримувався З. Книш, який дійшов таких висновків: 1) перед Варшавським процесом ОУН не було загального архіву ОУН, як і окремих архівів провідних діячів; найважливіші документи зберігалися у Є. Коновальця в Женеві та Римі; 2) «архів Сеніка» – фальсифікат, створений на основі частини центрального архіву польської поліції, а саму назву запропоновано для внутрішнього користування; його автентичність заперечив захист підсудних; 3) вірогідно, «архів Сеніка» сьогодні не існує – його знищено ще до початку Другої світової війни (Книш, 1992, с. 153–166). Це питання залишається дискусійним і досі.

На схилі літ З. Книш написав статтю, у якій належно та справедливо оцінив значення УВО для українського визвольного руху. «Вона, – писав він, – не давала заснути національному сумлінню, кликала до бою, до спротиву, до активної постави в житті,

до віри в глибокі й невичерпні сили українського народу. Вона не дозволила лицарським традиціям українського духа розплистися в сірій буденщині... Перейнявши їх від регулярних армій визвольного державного періоду 1917–1920 років, зберігла як найцінніший самоцвіт і передала своїм наслідникам: Організації Українських Націоналістів та Українській Повстанській Армії» (Книш, 1996, с. 19–20).

З непримирених світоглядних позицій підійшли автори до аналізу причин розколу ОУН 1940 р. Як видно з досліджень П. Мірчука, криза почала назрівати вже на початковому етапі формування організації. Особливо загострилися відносини між КЕ ОУН і ПУН після масових арештів націоналістичного підпілля в Західній Україні 1934 р., унаслідок чого ОУН опинилася на межі знищення. Серед революційної молоді поширилася думка про витік таємної інформації через небалість, а може, і зраду членів ПУН – Ярослава Барановського й Омеляна Сеніка (Мірчук, 1985, с. 54–63). Наступний етап спротиву молодих націоналістів «Закордону» припадає на 1939 р. і пов'язаний із подіями в Карпатській Україні. Петро Мірчук звинуватив закордонний провід під головуванням Андрія Мельника у спробі стримати революційний порив членів крайової ОУН, заборонивши масово переходити польсько-чехословацький кордон (Мірчук, 1968, с. 549). Тобто, на думку П. Мірчука, основною причиною конфлікту в рядах ОУН та її розколу були різні концепції політичної дії організації у міжнародному конфлікті, що назрівав (Мірчук, 1985, с. 83).

За словами автора, саме С. Бандера та його однодумці запропонували нову модель розвитку визвольного руху – передовсім опертя на власні сили і не в союзі зі сильною державою, що перерозподілятиме світ (ідеться про нацистську Німеччину, на яку орієнтувалися «мельниківці»), а в союзі з поневоленими народами, котрі мають об'єднатися, щоби змусити сильних світу цього враховувати їхні зусилля (Мірчук, 1985, с. 169–173). Тобто, члени РП (Революційного проводу) ОУН причину незгоди вбачали в ідеологічних розбіжностях і зазначали, що ОУН А. Мельника ідеологічно відрізнялася від ОУН 1930-х років, тому навіть не мала права присвоювати собі таку назву: «Було ясным, що новостворена організація А. Мельника своєю суттю, своєю настановою й своїми цілями була прямою протилежністю до Організації Українських Націоналістів» (Мірчук, 1985, с. 184). Період воєнного лихоліття, на переконання П. Мірчука, виявив «банкрутство» політичної лінії ОУН А. Мельника. Тоді, писав автор, «провід мельниківської організації змагав до формування українського життя в таких формах, на які дозволить провід гітлерівської Німеччини». Саме в цих, дозволених нацистами, межах керівництво ОУН(м) мало відігравати роль «колаборантського “уряду” окупованої німцями України, а мельниківська організація бути єдиною дозволеною українською політичною організацією» (Мірчук, 1987, с. 103).

Питання остаточного розколу ОУН опонент П. Мірчука бачив по-іншому. Він намагався переконати читача, що головною причиною цієї трагічної події стала боротьба за владу, оскільки, якби йшлося про недовіру до ПУН, то С. Бандера прийняв би рекомендацію А. Мельника обійняти у Проводі посаду зв'язкового із ЗУЗ (Книш, 1960, с. 72–74). Вважаю, що це узагальнення поспішне, а тому й доволі суб'єктивне та далеке від істини. Річ у тім, що С. Бандера аж ніяк не прагнув обійняти посаду керівника ПУН, бо тоді на шальку терезів було кинуте майбутнє ОУН. Іншими словами, йшлося винятково про політичну траєкторію руху українського націоналізму.

У З. Книша є і всебічно обдумані оцінки причин розколу ОУН, яких, на його думку, було щонайменше п'ять: 1) члени ПУН були розкидані по всій Європі, а РП ОУН – сконцентрований в одному місті – Кракові, тому його рішення були швидкими й опиралися на солідарності своїх членів; 2) члени ПУН були теоретиками революції, а РП ОУН – «активістам не тільки по своїй натурі, але силою обставин свого життя», тобто практиками; 3) закордонний Провід ОУН опинився відірваним від рядових кадрів краю, закритих перед ним «густою заслоною конспірації, і доступ до них відтятий був подвійно: раз через постійне перебування члена ПУН за границею, а вдруге – конспіративними формами організації, де контакти йшли тільки по кличках»; 4) різні способи дії ПУН і РП ОУН: якщо «за часів УВО, закордонний провід був дійсним проводом, не тільки з назви, але й тому, що фактично керував організацією», то від 1930 р. «ПУН фактично здав свої провідницькі позиції і перейшов на репрезентаційні»; 5) різниця у підходах до вирішення проблеми єдності в ОУН: якщо «Провід Українських Націоналістів схильний був іти на згоду, на компроміс, щоб зберегти тільки престиж Організації та Голови ПУН», то опозиціонери (у трактуванні З. Книша – «заколотники») «прагнули опанувати ПУН і захопити верховну владу в ОУН», виявляючи при цьому жагучу волю до перемоги, «що ні перед чим не думала спинятися» (Книш, 1960, с. 144–148). Узагальнюючи, З. Книш зазначив, що головною помилкою ПУН була втрата стратегічної ініціативи, а саме: досить пізня протиакція на рішення Краківської конференції українських націоналістів (лютий 1940 р.), на якій власне і створений РП ОУН (відреагували тільки 13 серпня 1940 р.); відмова від ідеї арешту членів РП ОУН; затягування переговорного процесу із РП ОУН у часі, що зіграло на руку останньому (Книш, 1960, с. 256–258).

Підсумовуючи аналіз історіографічних джерел, можна констатувати: незважаючи на часто різні погляди П. Мірчука та З. Книша щодо головних питань українського визвольного руху 1920–1950-х років, кожен із них зробив вагомий внесок у вивчення актуальної наукової проблеми. Зокрема, треба ще раз відзначити працю П. Мірчука з історії ОУН довоєнного періоду, яку сучасні дослідники цілком слушно називають класичною. Виникає запитання: чому? Вважаю тому, що натепер ніхто не перевершив П. Мірчука. Не втратили значення і його історичні нариси, присвячені постатям С. Бандери та Р. Шухевича, а окреслені контури вивчення історії УПА і надалі залишаються цінними для дослідників.

З усіх праць З. Книша вартісними для української історичної науки є присвячені процесу становлення й діяльності УВО. Не випадково редакційна колегія «Енциклопедії українознавства» звернулася до нього із пропозицією написати статтю до 9-го тому видання. До речі, повна історія УВО на сьогодні відсутня. Тому надалі історикам треба максимально використовувати фактологічний матеріал, який міститься у працях З. Книша. Принагідно зауважу, що не створено й наукових біографій С. Бандери та Р. Шухевича.

Петро Мірчук і Зиновій Книш аналізували націоналістичний рух на основі позитивістсько-романтичних схем (щоправда, в останнього романтична візія минулого посіла провідне місце). Більше їх єднало ведення дослідницької роботи в руслі державницького напрямку в національній історіографії, утвердженню якого сприяла загальна суспільно-політична й інтелектуальна ситуація в українському зарубіжжі. Особливостями стилю мислення обох істориків стали фактографізм із домінуванням матеріалів усної історії та надмірна політизація предмета висвітлення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Верига, В. (1996). Зиновій Книш – літописець УВО–ОУН. В *У 90-ліття Зиновія Книша*. Вінніпег: НР СКУ, 51–72.

Книш, З. (1951). *Дух, що тіло рве до бою... Юліан Головінський: крайовий командант УВО*. Вінніпег: ОДВУ.

Книш, З. (1953). *Дрижить підземний гук. Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині*. Вінніпег.

Книш, З. (1960). *Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1965). *Права Східних Торгів у Львові, З*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1966). *Власним руслом. Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року, З*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1967). *Далекий приціл. Українська Військова Організація в 1927–1929 роках*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1970а). *На повні вітрила!: Українська військова організація в 1924–1926 роках*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1970б). *При джерелах українського організованого націоналізму*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1973). *Городок*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1980). *На життя і смерть... (Сторінки з історії Української Військової Організації)*. Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1986). *Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби: у 2 т.* Торонто: Срібна Сурма.

Книш, З. (1992). *Архів Сеніка. Історично-критична студія*. Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Сідней: Фондація ім. О. Ольжича.

Книш, З. (1996). *Історичне значіння Української Військової Організації. В У 90-ліття Зиновія Книша*. Вінніпег: НР СКУ, 9–20.

Книш, З. (упоряд.). (б.р.). *Срібна Сурма. Спогади й матеріали до діяння Української Військової Організації*. Торонто: Срібна Сурма.

Мірчук, П. (1953а). *Акт відновлення Української державности 30 червня 1941 року: його генеза та політичне й історичне значення*. Нью-Йорк: Видання Головної управи Організації Оборони Чотирьох Свобід України.

Мірчук, П. (1953б). *Українська Повстанська Армія. 1942–1952*. Мюнхен: CICERO.

Мірчук, П. (1958). *Євген Коновалець (у 20-річчя смерті)*. Торонто: Видавнича спілка «Гомін України».

Мірчук, П. (1961). *Степан Бандера – символ революційної безкомпромисовости*. Нью-Йорк; Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України; Ліга Визволення України.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. 1920–1939*. Ленкавський, С. (ред.). Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

Мірчук, П. (1970). *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних*. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Товариство кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.

Мірчук, П. (1985). *Революційний змаг за УССД. (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»):* в 2 т., 1. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Мірчук, П. (1987). *Революційний змаг за УССД (Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»):* в 2 т., 2. Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Моклович, В. (1958). *Говорить Підгір'я*, 6. Чикаго.

Посівнич, М. (2013). Літописець українського визвольного руху. Петро Мірчук: До 100-річчя від дня народження. В І. Зінченко (упоряд.). *Львівщина в 2013 році: знаменні і пам'ятні дати краю. Календар*. Львів: Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, 64–67.

Черченко, Ю. (2013). Зиновій Книш – історіограф УВО та ОУН. *Український археографічний щорічник*, 18, 365–378.

Черченко, Ю. (2014). Проблеми історії ОУН в листуванні Зиновія Книша з Андрієм Мельником. *Український визвольний рух*, 19, 5–22.

REFERENCES

Veryha, V. (1996). Zynovii Knysh – litopysets UVO–OUN. V *U 90-littia Zynoviia Knysha*. Winnipeg: NR SKU, 51–72 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1951). *Dukh, shcho tilo rve do boiu... Yuliiian Holovinskyi: kraiovyy komandant UVO*. Winnipeg: ODVU (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1953). *Dryzhyt pidzemnyi huk. Spohady z 1930 i 1931 rokiv u Halychyni*. Winnipeg (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1960). *Rozbrat: Spohady y materialy do rozkolu OUN u 1940–1941 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1965). *Sprava Skhidnykh Torhiv u Lvovi*. Toronto, Ontario. (Sribna surma: zbirnyk 3) (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1966). *Vlasnym ruslom. Ukrainska Viiskova Orhanizatsiia vid oseny 1922 do lita 1924 roku*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1967). *Dalekyi prytsil. Ukrainska Viiskova Orhanizatsiia v 1927–1929 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1970a). *Na povni vitryla!: Ukrainska viiskova orhanizatsiia v 1924–1926 rokakh*. Toronto: Sribna surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1970b). *Pry dzherelakh ukrainskoho orhanizovanoho natsionalizmu*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1973). *Horodok*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1980). *Na zhyttia i smert... (Storinky z istorii Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii)*. Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1986). *Varshavskyy protses OUN. Na pidlozhzhi polsko-ukrainskykh vidnosyn tiiei doby: u 2 t.* Toronto: Sribna Surma (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1992). *Arkhiv Senyuka. Istorychno-krytychna studiia*. Toronto; Niu-York; London; Sydnei: Fundatsiia im. O. Olzhycha (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1996). Istorychne znachinnia Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii. V *U 90-littia Zynoviia Knysha*. Winnipeg: NR SKU, 9–20 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (Ed.). (No date). *Sribna Surma. Spohady y materialy do diiannia Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii*. Toronto: Sribna Surma. Zbirnyk I, II (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1953a). *Akt vidnovlennia Ukrainskoi derzhavnosti 30 chervnia 1941 roku: yoho heneza ta politychne y istorychne znachennia*. Niu-York: Vydannia Holovnoi upravly Orhanizatsii Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1953b). *Ukrainska Povstanska Armiia. 1942–1952*. Miunkhen: «CICERO» (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1958). *Yevhen Konovalets (u 20-richchia smerty)*. Toronto: Vydavnycha spilka «Homin Ukrainy» (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1961). *Stepan Bandera – symvol revoliutsiinoi bezkompromisovosti*. Niu-York; Toronto: Orhanizatsiia Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy; Liha Vyzvolennia Ukrainy (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv. T. 1. 1920–1939*. Lenkavskiy, S. (Ed.). Miunkhen; London; Niu-York: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh*. Niu-York; Toronto; London: Tovarystvo kol. Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Yevropi (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1985). *Revoliutsiinyi zmah za USSD. Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 1*. Niu-York; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh polityvianiv (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1987). *Revoliutsiinyi zmah za USSD (Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 2*. Niu-York; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh polityvianiv (in Ukrainian).

Moklovykh, V. (1958). *Hovoryt Pidhiria, 6*. Chykaho (in Ukrainian).

Posivnykh, M. (2013). Litopysets ukrainskoho vyzvolnoho rukhu. Petro Mirchuk: Do 100-richchia vid dnia narodzhennia. V *Lvivshchyna v 2013 rotsi: znamenni i pamiatni daty kraiu. Kalendar*. Zinchenko, I. (Ed.). Lviv: LOUNB, 64–67 (in Ukrainian).

Cherchenko, Yu. (2013). Zynovii Knysh – istoriohraf UVO ta OUN. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk, 18*, 365–378 (in Ukrainian).

Cherchenko, Yu. (2014). Problemy istorii OUN v lystuvanni Zynoviia Knysha z Andriiem Melnykom. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 19*, 5–22 (in Ukrainian).

Vasyl FUTALA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of History of Ukraine and Jurisprudence*

I. Franko Drohobych State Pedagogical University

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

e-mail: vfutala@ukr.net

**UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF 1920^s –1950^s
IN THE WORKS OF PETRO MIRCHUK AND ZYNOVY KNYSH:
A COMPARATIVE ANALYSIS**

The views of well-known representatives of the Ukrainian diaspora Petro Mirchuk and Zynovy Knysh on the important problems of the Ukrainian liberation movement of the 1920^s–1950^s under the leadership of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) are

compared. It is emphasized that a great influence on the formation of the worldview positions of the researchers had their party affiliation – the first to the Bandera, and the second – to the Melnyk parts of the OUN. Both authors expressed unanimity in their assessments of the birth process of the nationalist movement in their native lands and abroad, unifying tendencies among youth national-patriotic circles, ideological foundations and program provisions of the OUN, etc. Their judgments differed regarding the intra-organizational development of the nationalist organization, certain high-profile anti-Polish actions of the OUN, the relations of the nationalist underground with the foreign leadership of the OUN, the causes and consequences of the organization's split in 1940, etc.

However, each of the researchers made a significant contribution to the study of a scientific problem. Thus, P. Mirchuk's «Essay on the History of the OUN» remains today the most thorough work on the functioning of the nationalist organization in the pre-war period. His historical explorations devoted to the figures of S. Bandera and R. Shukhevych have not lost their importance. The contours of the study of the history of the UPA drawn by P. Mirchuk will continue to be valuable for modern researchers.

Of all the works of Z. Knysh, those devoted to the process of formation and activity of the Ukrainian military organization are valuable for the national historical science. It is not by chance that the editorial board of the «Encyclopedia of Ukrainian Studies» turned to this researcher with a proposal to write an article about UMO (UVO) for the ninth volume of the named encyclopedic edition. It has been established that the complete history of UMO is not available today. Therefore, in the future, historians need to make maximum use of the factual material contained in the works of Z. Knysh. Furthermore the scientific biographies of S. Bandera and R. Shukhevych are waiting for their researcher (or even better, their researchers).

Keywords: historiographical analysis, historiographic source, Ukrainian liberation movement, UMO, OUN, UIA, Petro Mirchuk, Zynovy Knysh.